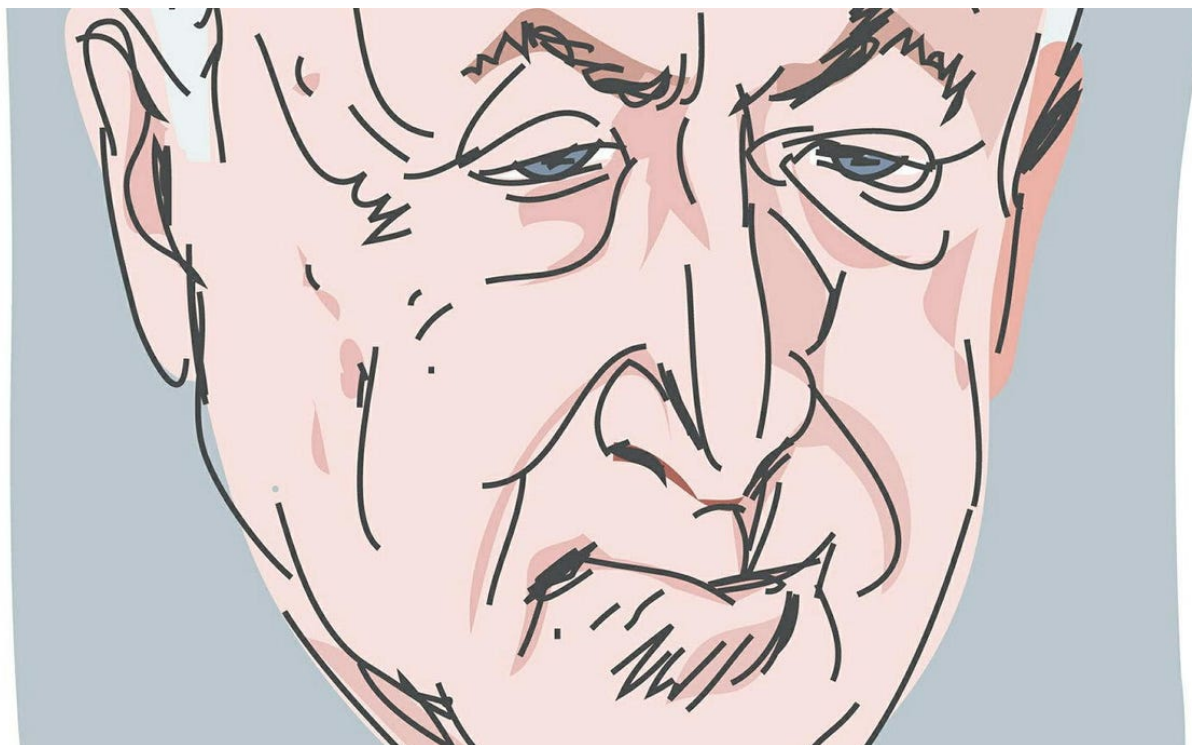

פורענות קשה באה עליה. מין חולי שלא נשמע כמותו בארץ ישראל

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2024-05-11/ty-article/.premium/0000018f-586a-deb3-a99f-78ea5a480000

אליעזר שוורץ

5

אליעזר שוורץ

2024 • 11 במאי • 23:00

בימי הפסח אשתקד ישבתי על כוס קפה עם הפרופסור דן לאור ודיברנו בין היתר על הקשר של עגנון למיקרוביולוג והרופא המומחה למחלות טרופיות שאול אדלר (1896-1966) ועל השפעתו על עגנון הבאה לידי ביטוי בכמה סיפורים שלו. ציינתי באוזניו כי להערכתי הביטוי הבולט ביותר הוא דווקא בסיפור "שבועת אמונים". סיכמנו להיפגש שנית כדי לקרוא יחד את הסיפור הזה ב"עיניים טרופיות". מותו הפתאומי של דן גדע את הפגישה המתוכננת.

במאמרו החשוב "כשמנפרד הרבסט פגש את שאול אדלר בגן הציבורי ברחביה" ("תרבות וספרות", 24.6.2011), ניתח דן לאור את תיאור הפגישה בין מנפרד הרבסט לפרופסור-חוקר ירושלמי ברומן הגדול של עגנון "שירה". לאור היה סבור שהפרופסור הירושלמי הזה הוא שאול אדלר, שהיה ידוע כאחד הרופאים החוקרים המובילים בתחום המחלות הטרופיות. לאור מוסיף שאדלר אף לא היסס להדביק את עצמו במחלות אלה כדי להעמיק את הבנתו בהן.

וכך כותב עגנון ב"שירה": "ועתה אגלה בלחישת דבר שנמסר לי בלחישת. יום אחד ביקש לעמוד על תהליכה של מחלה אחת שרבים משוכני הארצות הטרופיות מתים בה ולא מצא בכל ארץ ישראל חולה באותה המחלה. עמד וניסה בגופו את המחלה והיה מרפא את עצמו בסם שהמציא לה". ועוד: "גדולים שברופאי גרמניא מספרים בספרי זיכרונותיהם שכשביקשו לעמוד על סוד של מחלה ורפואתה עמדו והדביקו אותה בגופו של חולה במחלה קלה שבא להתרפא אצלם. החוקר הירושלמי לא עשה כך. בעצמו ובגופו בחן את המחלה ואת רפואתה ומתוך שניהם חלה וכמעט שמת בה. עכשיו שעמד מחוליו יצא לחוץ לטייל". לאור הסביר כי עגנון רומז למעשהו יוצא הדופן של אדלר, שהזריק לעצמו טפילי מלריה למרות שידע שכך יגרום לעצמו סבל ואולי אף יסכן את חייו אך לא חשש לחבל בעצמו לשם המדע ולתועלתם של החולים במלריה.

עגנון מביע בתיאוריו את הערכתו לחוקרים האמיתיים המוכנים להקריב את עצמם למען המדע והאנושות. זאת לעומת הרבסט, מחוקרי מדעי הרוח השואל את עצמו "כלום אני הייתי עושה כן לשם המקצוע... מי מן החוקרים במקצוע שלי מוכן היה להעמיד את נפשו בסכנה למען המקצוע". לאור מוכיח כי עגנון הכיר אישית את פרופסור אדלר אך על מידת הקירבה ביניהם אין לנו הרבה מידע. והנה מתברר שהיתה כנראה קירבה רבה בין עגנון לאדלר והם ניהלו ביניהם שיחות רבות, ואפשר שאלה עוררו אצל עגנון עניין רב. קשר זה משתקף בהיכרות העמוקה של עגנון עם מחלות טרופיות, שהיו כאמור תחום התמחותו של אדלר, שקיבלה ביטוי בכמה מיצירותיו ובעיקר בסיפור "שבועת אמונים".

עגנון מביע בתיאוריו את הערכתו לחוקרים האמיתיים המוכנים להקריב את עצמם למען המדע והאנושות. זאת לעומת הרבסט, מחוקרי מדעי הרוח השואל את עצמו "כלום אני הייתי עושה כן לשם המקצוע... מי מן החוקרים במקצוע שלי מוכן היה להעמיד את נפשו בסכנה למען המקצוע".

בנובלה זו, שיצאה לאור ב-1943, מספר עגנון על יעקב רכניץ, בוטנאי שעלה לארץ, התיישב ביפו וקיבל בה משרת מורה. רכניץ בא ממשפחה ענייה באוסטריה והתגרר בילדותו סמוך לביתו של גוטהולד אהרליך, שעליו מספר עגנון כי "סוחר עשיר היה וקונסול כבוד של מדינה קטנה שאינה תופסת מקום מרובה במפה". את שם המדינה ואת מקומה עגנון בוחר להסתיר מאתנו. שם כילד יעקב שיחק עם שושנה, בתו היחידה של הקונסול, "תינוקת קפריצית שקירבה אותו משאר הילדים ולא נתנה לשום תינוקת לשחק עמו, שהיתה אומרת יעקב שלי הוא, כשאהיה גדולה אקח אותו לאיש. לתוספת חיזוק נטלה תלתל מתלתליה ושער מבלוריתו ועירבבה אותם ושרפתם ואכלו את אפרם ונשבעו זה לזה שבועת אמונים".

עם השנים קשריו של רכניץ עם האב ובתו מתרופפים. הוא עלה לארץ ובהגיעו ליפו התיידד עם כמה מבנות העיר. בינתיים, הקונסול שהתאלמן יוצא לטיול ממושך בעולם עם בתו ומודיע לרכניץ על כוונתו להגיע לביקור קצר בארץ. ואכן הקונסול ובתו מגיעים ליפו לאחר שבמסעם עברו גם באפריקה. מפני מה הגיעו לאפריקה והיכן טיילו שם? עגנון לא מגלה לנו. ייתכן שביקרו באותו חבל ארץ שהוא שימש קונסול כבוד שלו. למקום הביקור תהיה חשיבות בהמשך השתלשלות המאורעות.

כפי שציין לאור במאמרו אדלר שהה בשליחות מחקרית במערב־אפריקה, בסיירה ליאון (אז מושבה בריטית קטנה וכיום מדינה קטנה במערב־אפריקה) במשך שלוש שנים, בין 1921-1924, וחקר שם מחלות טרופיות. עובדה זו ודאי היתה ידועה לעגנון והיא תקושר בהמשך עם סיפורה של שושנה.

הקונסול ובתו שושנה מתאכסנים במלון ביפו, וכפי שכותב עגנון, פעמים אחדות הזמן רכניץ לסעוד עמם, ובהזדמנות אחת בשעה שטיילו הזכירה שושנה ליעקב את שבועת האמונים שנשבעו: "נשבעים אנו באש ובמים, בשערות ראשנו ובדם לבנו, שנישא זה לזה ונהיה איש ואשה, ואין שום כח שבעולם יכול לבטל את שבועתנו, נצח סלה ועד". שושנה שואלת את רכניץ אם אכן יעמוד בשבועתו. לאחר היסוסים הוא עונה לה כי הוא עומד בשבועתו ויהיה מוכן לקיים אותה.

דן לאור צילום: מגד גוזני

הקונסול ובתו התכוונו לטייל כמה ימים בארץ אך התוכנית מופרת עקב מחלה מוזרה התוקפת את שושנה. מחלה זו מופיעה אצל שושנה אחרי אותה נסיעה לאפריקה עם אביה הקונסול בדרכם לארץ ישראל. למרבה ההפתעה דוקטור זבלודובסקי, הרופא היהודי ביפו שנקרא לטפל בה, חושד מיד שיש כאן מקרה של "מחלת השינה", מחלה טרופית הקיימת אך ורק באפריקה ואשר גם היום רוב הרופאים בישראל ובשאר ארצות המערב יתקשו מאד לאבחן אותה. הוא חושד ששושנה חולה במחלה מכיוון "שהעלמה אהרליך באה מתחום גיאוגרפי שמתיר לי לחשוש שמא יש כאן מקרה של מחלת השינה". הוא אף יודע לאבחן את המחלה ללא בדיקת דם ורק לפי סימני המחלה.

מיהו אותו דוקטור זבלודובסקי, רופא גאון המצליח לאבחן מיידית את מחלתה הנדירה של שושנה? את זאת לא מגלה לנו עגנון. אנשים רבים הנושאים את השם זבלודובסקי (חלקם הגיעו לארץ) מקורם בעיירה קטנה פולנית בשם זבלודוב הנמצאת ליד ביאליסטוק וביניהם רופא מפורסם שפעל בתחילת המאה ה-20, הפרופסור איזידור זבלודובסקי ששמעו יצא לתהילה אם כי לא בעיני מחלות טרופיות. לא הרחק מעיירה זו, מצדו האחר של הגבול (המפריד כיום בין פולין לבלארוס), בעיירה בשם קרליץ נולד הפרופסור שאול אדלר. כשגדל עברה משפחתו לאנגליה ושם השתלם ברפואה טרופית. ייתכן אפוא כי ידידו הרופא של עגנון קיבל את מקומו בסיפור תחת שמו של רופא ידוע אחר.

"מחלת השינה" נגרמת על-ידי טפיל חד-תאי הנקרא טריפונזומה ומועברת בעקיצת זבוב הצה-צה. המחלה קיימת במזרח ובמערב-אפריקה ופוגעת בבני אדם בצורה קשה ביותר, ולמעשה ללא טיפול מביאה לתמותה בכל החולים. למחלה שני זנים עיקריים, הזן של מזרח-אפריקה גורם למחלת חום קשה המופיעה כשבוע עד חודש לאחר עקיצת הזבוב, עם פגיעה מוחית ומוות מהיר אם לא ניתן טיפול מיידית.

הזן השני, של מערב-אפריקה, גורם למחלה שונה המתפתחת באיטיות במהלך של חודשים עד שנים. תחילה מופיעים כאבי ראש ואחריהם הפרעות נוירולוגיות ופסיכולוגיות. אחד הביטויים הבולטים הן הפרעות שינה המתבטאות בשינוי מחזור השינה, עירנות בלילה ושינה ביום. הפרעות השינה יכולות להיות מוזרות ביותר ואפילו שינה באמצע דיבור או באמצע אכילה, וזה מקור השם "מחלת השינה". בעיות

נירולוגיות אחרות הן הפרעות הליכה, רעד ותנועות בלתי-רצוניות. מצב זה יכול להימשך כמה שנים ובהמשך מתלוות לו תלונות פסיכיאטריות הכוללות שינוי במצב הרוח ובאישיות, הפרעות התנהגות ואף דלזיות. ללא טיפול מתאים גם צורה זו של המחלה תסתיים במוות.

ענייני רפואה שזורים בסיפורי עגנון, אך מעניין שעגנון בחר לשלב בסיפורו מחלה כה נדירה שמעולם לא נראתה בארץ. המחלה מונעת את המשך הטיול של האב ובתו וגם משפיעה על קיום שבועת האמונים של יעקב רכניץ, ואולי נאמר שהיא פותרת את הסיבוך שרכניץ נקלע אליו

כאמור, פרופסור אדלר, ידידו של עגנון, שהה שלוש שנים בסיירה ליאון, אזור שקיימת בו מחלת השינה בצורה המערב-אפריקאית שלה. באזור זה פיתחו אז הבריטים פעילות ענפה של אבחון וטיפול במחלות טרופיות. המובילים במחקר הרפואי היו רופאים בריטים ובהם חוקרים מהמכון לרפואה טרופית בליברפול, שם השתלם גם אדלר ומשם נשלח לשליחותו המחקרית כשמוריו במכון כיוונו את דרכו להמשיך במחקר בפריטאון, בירת סיירה ליאון. אדלר התעניין במחלות הטרופיות מכיוון שהבין שחשוב להכיר אותן לצורך הרפואה בארץ, ובמיוחד את המלריה שהיתה נפוצה מאוד בארץ ופגעה בהתיישבות היהודית המתחדשת.

ואכן בשהותו באפריקה קיבל אדלר הזמנה מחיים ויצמן להגיע לארץ. תחילת דרכו היתה בבית החולים רוטשילד-הדסה בירושלים, לשם הגיע לפני מאה שנה, ב-1924. בהמשך הצטרף לסגל האוניברסיטה העברית שהוקמה בארץ, הקים מחלקה וביסס את מדע הפרזיטולוגיה בארץ. הוא המשיך במחקריו עד למותו ב-1966. יש מקום להניח כי בשיחותיהם שמע עגנון מאדלר בין היתר גם על מחלת השינה המוזרה שהיתה בין מושאי מחקריו בשהותו באפריקה.

נחזור אל "שבועת אמונים". ענייני רפואה שזורים בסיפורי עגנון, אך מעניין שעגנון בחר לשלב בסיפורו מחלה כה נדירה שמעולם לא נראתה בארץ. המחלה מונעת את המשך הטיול של האב ובתו וגם משפיעה על קיום שבועת האמונים של יעקב רכניץ, ואולי נאמר שהיא פותרת את הסיבוך שרכניץ נקלע אליו.

תיאור מחלתה של שושנה משקף הכרה טובה של תסמיני המחלה, וכך כותב עליה עגנון: "פורענות קשה באה עליה... מין חולי שלא נשמע כמותו בארץ ישראל". הוא ממשיך לתאר את הסימפטומים של אותה מחלה מוזרה: "ראשה סחרחר ורגליה אינן בטוחות בהליכתן... מנמנמת היא בכל עת ובכל שעה, מתוך שיחה ומתוך הליכה ובשעת סעודתה". לזכות דוקטור זבולדובסקי, הרופא שנקרא לטפל בה, ייאמר כי חשד מיד שהיא חולה במחלת השינה מאחר שבאה מאזור שהמחלה נפוצה בו. הוא אומר "נראה לי שנעקצה מחרק ארסי", וכוונתו לזבוב הצה-צה המעביר את המחלה. הרופא ממשיך ומתאר עוד את מחלתה ומגיע לשינויים הפסיכולוגיים שקרו לה, "שכל הימים היתה מלאת חיים ועכשיו היא אפטיית".

אנחנו הכרזנו בזמנו כי אותה חולה היתה המקרה הראשון של מחלת השינה שהגיע לישראל. מסתבר שטעינו בכך. בעולם הספרות עגנון הקדים אותנו בכשבעים שנה, והוא היה הראשון שאיבחן חולה במחלה זו בארץ

עוד יודע הרופא לספר שכשהיה תלמיד באוניברסיטה ראה חולים מעין אלה ולמד שאם מטפלים בהם בתחילת מחלתם הם יכולים להבריא ממנה. מכאן שלמד במדינה שלומדים בה על מחלות טרופיות, למשל באנגליה שבה נוסדו המוסדות הראשונים ללימוד המחלות הטרופיות לצורך המושבות הבריטיות שרבות מהן היו באזורים הטרופיים. וכאמור, אדלר הוא מהרופאים שהשתלמו שם.

מחלתה של שושנה נמשכה ואביה תיכנן לקחת אותה לוינה לטיפול אצל גדולי הרופאים. כוונתו להגיע אל הפרופסור נוטגל. חוקרי עגנון מציינים כי נירולוג זה היה גם מורו של פרויד ומשערים שמתוך זיקתו של עגנון לפרויד הכניס גם אותו לנובלה זו. פרופסור הרמן נוטגל היה נירולוג דגול שעסק רבות באטקסיה, תסמונת הגורמת להפרעות הליכה (יש אף וריאנט שלה הנקרא על-שמו). כאמור, עגנון, מפיו של הרופא

דוקטור זבלודובסקי, ידע לאבחן אצל שושנה גם בעיית הליכה: "ורגליה אינן בטוחות בהליכתן ונעות אילך ואילך ומתמוטטות". נראה כי בשל כך עגנון המליץ על הפניית החולה אל הניירולוג הדגול בווינה ולא למומחים לרפואה טרופית היושבים בעיקר באנגליה.

לא רק שושנה חלתה. עם הזמן רכניץ שם לב כי גם אצל אביה קורים שינויים. הוא הזקין טרם זמנו וגרוע מכך, ניטלה ממנו עירנותו. ושוב מדייק עגנון בתיאור המחלה ואומר: "בשעה שדרך בני אדם ערים הוא ישן, ופעמים אפילו מתנמנם בתוך שיחתו. מתאנח הוא ואומר: כלילה שאני מבקש לישון אני ער וביום שאני מבקש לספר עם אדם גוברת עלי השינה". תוכניות הנסיעה אל הרופאים המומחים בחו"ל אינן יוצאות לפועל בסיפור זה אך העלילה מתקדמת.

כאמור, המחלה מתאפיינת גם בהופעת דלזיות, אבל המשך הסיפור אינו מוביל לתיאורי דלזיות אצל שושנה כצפוי במחלה זו אלא הדלזיה תוקפת דווקא את יעקב, ואולי גם את שש הבנות הכרוכות אחריו. יעקב מתכנן נסיעה לאמריקה להמשך השתלמותו בבוטניקה ימית ושש הבנות מציעות לעשות תחרות ריצה שהמנצחת בה תזכה בזר אצות מיעקב לפני נסיעתו. כולן יוצאות לריצה על חוף הים ביפו, ולמרבה ההפתעה לקו הגמר מופיעה ראשונה דמות אחרת, אהובת ילדותו שושנה. היא לא נראתה רצה עם הבנות אך כולן רואות אותה מגיעה ראשונה. והרי אנו יודעים שמחלתה מרתקת אותה למיטה עם קשיי הליכה ואטקסיה, כפי שסיפר לנו עגנון קודם לכן, ולא ייתכן שהגיעה במציאות למרוץ. נראה שאין זו אלא דלזיה שעגנון שותל אצל רכניץ וחברותיו היפואיות במקום אצל החולה. האם עגנון מנסה כאן לפתור את הדילמה שנוצרה בין בני הזוג הללו באמצעות תחבולה רפואית?

בסיום הסיפור "נענעה שושנה ריסיה ופשטה את ידיה ונטלה את העטרה שבזרועו של יעקב ונתנה את העטרה בראשה". ביטול התחייבות נישואין הוא מוטיב חוזר אצל עגנון בכמה סיפורים ובהם נענשים הגיבורים על כך. והנה כאן נראה ששבועת האמונים בין יעקב ושושנה לא בטלה לגמרי אך עגנון מדגיש כי "בזה סיימנו לפי שעה מקצת מעשיהם של יעקב רכניץ ושושנה אהרליך". בעולם הדלזיות השבועה מתקיימת, אך אנו יודעים כי יעקב המשיך את מסעו לאמריקה ושושנה נידונה למוות ממחלת השינה, מחלה אכזרית הקוטלת את החולים בה.

מחלת השינה היתה שכיחה מאד באפריקה אך נדירה מאד מחוץ לה. מעט מאד מקרים שלה מדווחים על נוסעים שחזרו מאפריקה ולכן ההיכרות של רופאים שאין להם קשר לאזור עם מחלה זו היא קלושה ביותר, קל וחומר אדם כמו עגנון שאין זה תחום עיסוקו. להערכת הבאת מחלה נדירה זו והתמצאות הרבה של עגנון בה היא עדות נוספת על הקשר בינו לבין הפרופסור אדלר ומלמדת על סיפורי המחלות הטרופיות שאדלר סיפר לעגנון.

בדור האחרון נסיעות לארצות טרופיות נעשו שכיחות ביותר בישראל. צעירים המשתחררים מהצבא יוצאים כתרמילאים למסעות ארוכים בארצות אלה, כמותם גם אחרים היוצאים לנסיעות קצרות בתנאים טובים יותר, לעתים נסיעות משפחתיות. בכל הקבוצות אנו רואים יבוא של מחלות טרופיות לארץ, אך מחלת השינה אינה ביניהן. מקרה יוצא־דופן הגיע לטיפול לפני כעשר שנים. היתה זו אשה צעירה שיצאה לטיול זוגי קצר למזרח־אפריקה ובטיול ספארי שגרתי נעקצה על־ידי זבוב צה־צה. ימים ספורים לאחר חזרתה התפתחה אצלה מחלת חום קשה ולאחר מאמצי אבחון מרובים שלנו והפעלת כמה מעבדות זוהתה זו כמחלת השינה של מזרח־אפריקה. זה כאמור הזן האלים יותר, המביא לפגיעה מוחית ומוות מהיר בהעדף טיפול מיידית.

קיימות כיום בעולם מעט תרופות למחלה אך אף־אחת מהן אינה זמינה בארץ ובדרך־כלל הן ניתנות להשגה דרך מאגר התרופות של ארגון הבריאות העולמי. כפי שקורה לא אחת התחלואה הקשה ויוצאת הדופן מתרחשת בסופי שבוע. הפעם היה זה ביום ראשון, סוף השבוע באירופה, ומשרדי ארגון הבריאות העולמי לא פעלו. לאחר ניסיונות טלפוניים לאתר רופאים או מוסדות באירופה שיוכלו לספק במהירות את

התרופה המצילה חיים לחולה שלנו גילינו כי בבית חולים אחד בלבד, בית החולים למחלות טרופיות בלונדון שטיפל לאחרונה בחולה במחלת השינה, נשאר עדיין מלאי של התרופה. הם היו מוכנים לתת לנו את התרופה בתנאי שנגיע תוך שלוש שעות לאסוף אותה, לפני שהרופא התורן עוזב את משמרתו.

בשיחת טלפון קצרה עם שגרירות ישראל בלונדון קיבלנו סיוע קונסולרי. שליחת השגרירות יצאה לבית החולים ומשם מיהרה לשדה התעופה לטייס אל-על דקות לפני שהמטוס המריא בדרכו לארץ. כמה שעות לאחר מכן, השכם בבוקר, נחתה התרופה בארץ וחיי החולה ניצלו. סיפור זה אף קיבל בזמנו תהודה בתקשורת והדגים את חשיבות הקשרים הרפואיים ברשתות הבינלאומיות, את האחוה הישראלית והנכונות לעזור בזמן מצוקה.

הטיפול בחולה עם מחלה כה נדירה גרם לי להתעמק במחלה וגם לשוב אל "שבועת אמונים" של עגנון ולהתרשם מהדיוק של הסופר בתיאור תסמיני מחלת השינה ומשילובם היצירתי בסיפור. אנו הכרזנו בזמנו כי אותה חולה היתה המקרה הראשון של מחלת השינה שהגיע לישראל. מסתבר שטעינו בכך. בעולם הספרות עגנון הקדים אותנו בכשבעים שנה, והוא היה הראשון שאיבחן חולה במחלה זו בארץ.

הכותב הוא יו"ר האגודה הישראלית לפרזיטולוגיה ומחלות טרופיות